

Robert Mandrou [1921-1984] Egy XX. századi európai történész életútja

Robert Mandrou mindig nagyon tartózkodó volt a személyét illető kérdésekben, akár csak édesapja, akinek képe mély nyomot hagyott benne. Közvetve nyilatkozott is erről egy parasztember háború alatti levelezését bemutató írásában: *Les raisins sont bien beaux [Nagyon szép a szőlő]*. (Fayard, 1977.) Tiszteletben kell tartanunk személyiségének ezt a vonását, de nem mehetünk el azok mellett a tények mellett, amelyek egyéniségét alakították, történelmi munkásságára hatottak. Fontosnak tartjuk megmutatni, hogyan nyomták rá már korán a megpróbáltatások bélyegüket barátunk sohasem könnyű életére.

1. A Harz-hegységtől az agregációig: * egy nehéz fiatalság

Robert Mandrou egyszerű családból származott, egy párizsi vasutas fiaként, 1921-ben, a háború árnyékában született. Egy ösztöndíjnak köszönhetően középiskolai tanulmányait Saint-Étienne-ben végezte 1932 és '39 között. Mindig büszke maradt származására. Fiatalsága egybeesett a Népfront korszakával, amelyből emlékeket, képeket őrzött és a tiszteletet Guéhenno² iránt. Megkezdte tanulmányait Lyonban, az École Normale Supérieure-re előkészítő osztályban, amikor egy fiatalok számára felállított gyűjtőtáborba került, ahonnan közvetlenül Németországba szállították munkaszolgálatra.

– Az események iskolája

Először egy brunswicki üzemben dolgozott, ahol a selejtek számát igyekezett emelni, mégsem szabotorként bélyegezték meg, hanem a társait fertőző veszélyes elemként, mivel lefordította számukra a híreket. Büntetésből a Harz-hegységbe küldték favágómunkára. Soha nem beszélt arról, amit '43 augusztusa és '45 májusa között átélt, de Marc Bloch^b iránti mély tisztelete és a *L'étrange défaite [Különös vereség]*-hez írott kommentárjai mutatják, mennyit szenvedett morálisan és fizikailag tanulmányai megszakításától és a kiszolgáltatottan átélt megpróbáltatásoktól. Annak ellenére, hogy baloldali ember volt, nagy tiszteletet tanúsított De Gaulle tábornok iránt, többek között ez vezette arra, hogy Troyes-ban tartózkodó seminaristáit elvigye a Croix de Lorraine emlékműhöz és Colombey-les-Deux-Églises-be^c.

A megpróbáltatásokkal teli évek Robert Mandrou számára új tapasztalatokkal szolgáltak. Nem csak egy totalitárius rendszert, az üzemi munkát vagy – paradox módon – az erdei munka örömeit élte át, hanem felfedezett egy civilizációt, egy történelmet is, mivel soha nem keverte össze a náciizmust a német kultúrával. Inkább egy egész kulturális tér, a határok nélküli Közép-Európa felfedezéséről kellene beszélnünk, ami egész történelmi pályafutására hatással volt.

Hazatérése után csak munka mellett tudta folytatni tanulmányait: kollégiumi felügyelőtanár, amikor megszerzi a licenciátust^d, és tanársegéd, amikor leteszi az agregatiót (első helyet ér el az írásbelin, harmadikat a szóbelin). Ezután a Clermont-Ferrand-i Pascal Gimnáziumban tanít (1950–54), majd Párizsban a Voltaire Gimnáziumban (1954–57). A történepszpálya iránti elhivatottság, sok bátorság, kitartás és munkabírárs kellett ahhoz, hogy ilyen feltételek között újra nekivágjon a történeásszé válás útjának. A megfeszített munka és a tuberkulózis egy évi pihenőre kényszeríti 1955–56-ban.

Soha nem feledkezett el középiskolai gyakorlatáról. Egyetemi oktatóként is megőrizte kapcsolatait az oktatás más szintjeivel, és foglalkozott a történelemoktatás reformjával. Pedagógusként mindig világosan, a nagyközönség számára is érthetően igyekezett írni és beszélni, tudálékosság nélkül és kerülve a felesleges szakzsargon használatát.

2. Az *Annales* szerkesztőségének tagja (1954–62)

1950-ben agregatiójának zsűrijében Maurice Crouzet és Fernand Braudel^e is helyet foglalt. Felfigyeltek Robert Mandrou-ra és bemutatták Lucien Febvre-nek^f, akit a fiatal tanár igen nagyra tartott egy 1947-es, a történelemtanításról szóló előadása óta. A két ember között hivatalos és baráti kapcsolat alakult ki, amelynek számai szorosabbra szövődtek, amikor Mandrou Párizsba került.

Kevéssel később tagja lett az *Annales* szerkesztőségének (1954 szeptember), nagy gonddal ellátva feladatát igyekezett a különböző európai történeti univerzumok közti átjárást elősegíteni, és ugyanakkor írni kezdett. Az ebben az időszakban keletkezett több mint 40 ismertetés és 17 cikk érdeklődési körének földrajzi kiterjedtségét jelzi: Európa (főként Németország), azon túl Közép-Európa és Moszkva, illetve még a Franciaországon kívül élő franciák területei. De a metodológiai gondosság (és a kapcsolat más tudományágakkal) épp úgy jellemző munkáira, mint témaválasztásainak újdonsága. Robert Mandrou az elsők között volt, aki a történelem és a film kapcsolatával foglalkozott. Guy Jorre-ral együtt rendezte a *Le pèlerin perdu* [Az elveszett zarándok] című filmet, amire később szívesen emlékezett, sajnálva, hogy többet nem készíthetett. A hetedik művészet iránti elkötelezettségét tanúsítja, hogy mindig kész volt részt venni a televízió történelmi műsoraiban pl.: Pierre Dumayet Loudun-ról vagy az Aix-en-Provence-i Bibliothèque Méjanes-ról készült adásokban. A történeti térképészet akkor új eredményeit is felhasználta Charles Estienne^g Franciaországaról szóló cikkében. Egy érme, egy kép számára sajátos történeti dokumentum volt, ez magyarázza azt a különös érdeklődést, amellyel Francastel^h vagy Mille Jacquot munkái iránt viséltetett.

Harmincöt éves, amikor az École pratique des Hautes Études-benⁱ Lucien Febvre-t helyettesíti az oktatásban, majd felváltja őt az igazgatói székben és a „Modern mentalitások társadalomtörténete” elnevezésű tanszék alapítója és vezetője lesz^l. 1957 október elsejétől az *Annales*-beli munkának és kutatásnak szenteli magát. 1957–60 közötti szemináriumainak központi témája a XVII. századi francia mentalitás, amellyel az agregatiója óta foglalkozott.

Robert Mandrou már nem tudja elmondani nekünk, mit jelentettek számára az 1953–62 közötti évek, egy tudományos folyóirat szerkesztőségi munkájának megismerése, a párizsi és nemzetközi szellemi életbe és elsősorban a történészek világába való bekerülés. Mi sem tudjuk mérlegre tenni, mi az, amit ő kapott, és mennyi az, amit ő hozott az *Annales*-ba és az *École pratique des Hautes Études*-be. Csak azt tanúsíthatjuk, milyen lelkesedéssel idézte fel később életének ezt a szakaszát és milyen csodálattal beszélt Lucien Febvre-ről. Febvre váratlan halála (1956) nagy veszteség volt számára. Éppen a nyugati gondolkodás történetének megírását és a folyóirat továbbfejlesztését tervezték.

Ennek a találkozásnak és a gimnáziumi tanár fáradságos munkájának gyümölcse az akkori legújabb kutatásokon alapuló *Histoire de la civilisation française* [magyar kiadásban: *A francia civilizáció ezer éve*] című, Georges Duby-vel^{1a} közösen 1958-ban írt és mára Franciaországban és külföldön egyaránt klasszikussá vált könyv. Ugyancsak ennek a barátságának és szemináriumi munkájának a terméke az *Introduction à la France moderne* [Bevezetés Franciaország újkori történetébe] című könyve (1961), amelynek előszavában Mandrou megemlékezik Febvre-ről, akivel közösen akarták a művet megírni, Febvre *L'apparition du livre* [A könyv megjelenése]² című könyve mintájára.

1962 decemberében Robert Mandrou kivált az *Annales* szerkesztőségéből. Haszon-talan lenne taglalnunk Fernand Braudellel történt szakításának körülményeit. E sorok szerzői nem akarnak sem elrejtteni, sem eltúlozni bizonyos tényeket. Elegendő megjegyeznünk, milyen mély nyomot hagyott benne a szakítás, még ha büszkesége és tartózkodása folytán nem is beszélt róla. Nem publikált többé az *Annales*-ban, de továbbra is a legszínvonalasabb történeti folyóiratként emlegette, bár megtartva tőle a távolságot. Várta az alkalmat – anélkül, hogy az eljövételében való hit túl sokat jelentett volna neki –, amikor újra létrehozhat egy olyan találkozóhelyet, kutatói kört, amelyről álmodott. Bántotta a viszonylagos magány, amit a helyzet rákényszerített, de úgy döntött, túllép a múlton és más módon szegődik Clio szolgálatába.

3. A magány időszaka?

Az *Annales* és a hagyományosabb történetírás között Robert Mandrou magányosnak tűnhet, de őt az elszigeteltség nem zavarja: felszabadult idejét a kutatásra fordítja és a szemináriumi munkának szenteli, nem hanyagolva el a Lucien Febvre mellett elsajátított történelemfelfogás népszerűsítését.

– A kutató

Már körülbelül tíz évvel korábban megkezdte két összefüggő terület kutatását: meghatározott társadalmi csoportok mentális struktúráit vizsgálja. E munkákat Lucien Febvre-vel kezdte el, majd Alphonse Dupont-nal folytatta és mindvégig konzultált Georges Duby-vel. Az első terület a társadalmi-gazdasági viselkedés jelenségeit öleli fel, a Fuggerek, mint svábföldi földbirtokosok attitűdjeinek elemzésével (1560–1618). Ennek a kutatásnak nyaranta 7–8 hetet szentelt 1958 és 1963 között Dél-Németországban a Centre National de la Recherche Scientifique ösztöndíjának segítségével.

Ezzel párhuzamosan – és ez a második területe a kutatásainak – elkészíti a *Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle* [Magisztrátusok és boszorkányok a

XVII. századi Franciaországban]³ című művét, amely a jogszolgáltatás változásaival és a magisztrátusi tisztviselők szemléletének alakulásával foglalkozik. Ez a „társadalom-lélektan kutatás egy még rosszul meghatározott és a történészek körében el nem ismert tudományág”, amely Lucien Febvre híres cikke nyomán született: *Sorcellerie, sottise ou révolution mentale [Boszorkányság, butaság avagy mentális forradalom]*. Ez a kutatás a mi korunk kérdéseire is vonatkozott, hiszen – mint azt Mandrou doktori védésében világosan kifejtette – tanulmányozva ezeket a pereket, amelyekben a vádlottat mindig bűnösnek nyilvánítják, függetlenül attól, hogy mit tesz vagy mond, akár tagad akár vall, a totalitarizmus kortárs jelenségeit is tanulmányozhatjuk, melyek először a náciizmusban jelentek meg – itt a hitleri Németországban való tartózkodásának tapasztalatai tükröződnek –, majd a sztálini perekben is felbukkantak. Számára a történelem a jelenről való gondolkodás eszköze volt.

Robert Mandrou ezekben az években sem szakította meg az École pratique des Hautes Études-beli munkáját. Ez nagyon fontos volt számára, mivel itt volt az egyetlen állandó hely, ahol taníthatott. Szemináriuma keretében minden héten vitára bocsátott néhány történelmi témájú cikket vagy könyvet, vagy társadalomtudományi művet (Barthes-tól^{3a} Foucault-n^{3b} keresztül Lévi-Strauss-ig^{3c}), amelyekkel a történettudomány módszere feletti gondolkodásra igyekezett ösztönözni tanítványait. Az órák második fele mindig a Mandrou által összeállított anyag szisztematikus megtárgyalásának volt szentelve. Pontról pontra haladtak az adott kor tanulmányozásában, amit alárendelt a résztvevők kérdéseinek és ellenvetéseinek, akik saját kutatásaikat is ismertették. Tanítványai közül csak néhány: J.-P. Aron, G. Bouchard, Y. Castan, A. Farge, J.-L. Flandrin, B. Geremek^{3d}, F. Parent, J.-P. Peter és M. Yardeni. Néhányukkal szívesen folytatta a vitát akár egy ebéd mellett is, Perraudin-nél vagy a Petite Chaise-ben. A tanévet többször is egy pár napos szemináriummal zárták a Cerisy-la-Salle-i nemzetközi kulturális központban, később pedig Azay-le-Rideau-ban és Troyes-ban. Ezeknek az éveknek fő kutatási területei voltak: a népi irodalom a XVII–XVIII. században (amelynek eredménye a *De la culture populaire [A népi kultúráról]* 1964.), a földesúri rendszer Svábföldön, a Plozévet-ről szóló multidiszciplináris kutatásai, a lázadó magatartások vizsgálata a XVII. századi Franciaországban, stb.

Nem szorítkozott csupán a jól dokumentált társadalmi csoportok kutatására – akár a troyes-i két könyvtárról akár a XVII. századi népfelkelésektől írottakat tekintjük – hanem a történelem hallgatag többségének mentalitását, viselkedését állította vállalkozása középpontjába. Kezdeményezője volt B. Porsnyev^{3e} műve – amely a Franciaországban 1623 és 1648 között lezajlott népfelkeléseket tárgyalja – francia fordításának, mert ezekben az eseményekben a „Nép” megismerésének lehetőségét látta – a „Népét” abban az értelemben, ahogy Michelet^{3f} is használta a kifejezést –, amelynek létezésére Mandrou annyiszor felhívta a figyelmet. A bírósági perek vagy a fogyasztási statisztikák forrásként való felhasználása – ami akkor még kevéssé volt elterjedt –, ugyanennek a koncepciónak képezte részét. Nem valamiféle populizmusról volt szó, hanem inkább egy átfogó vizsgálat igényéről és az ennek megfelelő módszer megteremtéséről, amely lehetővé teszi egy társadalom működésének tanulmányozását, az adott társadalmat mozgató konfliktusok tükrében. Jó ismerője Marxnak, Gramscinak, figyelmes olvasója Goldmannak^{3g}, de anélkül, hogy marxista lett volna. Inkább csak Porsnyev interpretációjára szorítkozott. Tisztázni akarta a fogalmakat és azok hasz-

nálátát, e cél vezette *Classes et lutte de classes en France au début du XVIIe siècle*-ben [*Osztályok és osztályharc a XVII. század eleji Franciorszámban*]⁴. Az osztályfogalomhoz való hozzájárulását a második nemzetközi gazdaságtörténeti konferencián is kifejtette. Az évek múltával eltávolodott ettől a megközelítéstől, mind érzékenyebbé vált a társadalmi konfliktusok összetettsége, a társadalmi csoportok közötti közvetítés és közlekedés jelenségei iránt, valamint az egész társadalomhoz képest meghatározott osztályok öntudatának intenzitásváltozásai iránt.

– *Történész a közéletben*

Valóban elszigetelt volt Robert Mandrou? Már említettük, hogy szemináriumai népszerűek voltak, sok elkötelezett és tehetséges diák látogatta őket. Az *Annales*-től való távozása után számos folyóiratban tette közzé írásait. Elsősorban a *Revue historique*-ban, ahol Pierre Goubert^{4a} nagy értekezéséről publikált egy szép tanulmányt 1962-ben, de írt az *Études rurales*-ba, a *Les Temps modernes*-be, a *Le Mercure de France*-ba nem is beszélve külföldi (olasz, német, svájci és angol) publikációiról, amelyek munkáinak csaknem harmadát teszik ki.

Nem tartozott azok közé a tudósok közé, akik elefántcsonttoronyukba zárkóznak, részt vett korának harcaiban. Baloldalisága folytán – ami apai tradícióból és személyes választásból egyaránt következett – szolidáris volt a dekolonializációs mozgalommal; aktivistája volt a tanárok szakszervezetének és az Emberi Jogok Ligájának; részt vett a Jean-Moulin Klub munkájában. Ugyanakkor egyáltalán nem hajlott manicheista leegyszerűsítésekre, nem volt elfogult vagy fanatikus. Ezt többek között Philippe Ariès-vel^{4b} való barátsága is bizonyítja, aki ideológiailag igencsak távol állt tőle. Az első volt az egyetemi értelmiségből, aki felismerte e sokáig elhanyagolt, kirekesztett tudós kutatásainak jelentőségét. A két, társadalomlélektannal foglalkozó történész között számos ponton létezett közös nevező, ilyen volt gondolkodásuk nyitottsága, mint ahogy megegyeztek az emberek címkézésének elutasításában is. 1967-ben közösen indították útjára a Plon kiadónál a *Civilisations et mentalités* [*Civilizációk és mentalitások*] sorozatot, azt a nagy vállalkozást, amelynek célja volt a legújabb kutatások megismertetése a nagyközönséggel⁵. Nem csak a szakma számára írt, hanem részt vett a diákok számára összeállított és mára klasszikussá vált kézikönyvek, valamint zsebkönyvek megírásában is (a *Nouvelle Clío* [*Új Clío*] és a *Peuples et Civilisations* [*Népek és civilizációk*] sorozatokban.) Hosszú ideig volt a „10×18” sorozat történész tanácsadója. A történelmet közkincként kezelte.

4. A francia egyetem morális és intellektuális nagy egyénisége (1968–1981)

1968-ban mutatkozott meg legvilágosabban Robert Mandrou személyiségének gazdagsága: alapos és kreatív történész, lelkes és figyelmes kutató, a meggyőződés és a párbeszéd embere.

– *Történelem jelenidőben*

Politikai érzéke és nemzetközi tapasztalatai azonnal nyilvánvalóvá teszik számára a „Prágai tavasz” jelentőségét: „Prága januártól kezdve olyan várossá vált, ahol egy olyan új rendszer koordinátái rajzolódnak ki, amelyben szocializmus és szabadság együtt léteznek. Ez volt a tét. Ez volt a remény” – írta. Lelkesítette, hogy prágai

történész barátai is egyetértettek vele, és annál nagyobb sokk volt számára a Varsói Szerződés csehszlovákiai inváziója. Csodálta a lakosság hidegvérét, „amellyel elkerültek a fegyveres összeütközést(...) anélkül, hogy elfogadták volna, amit rájuk kényszerítettek”, majd így folytatta: „a csehszlovákiai események az egész világon megkérdőjelezik a szocializmus jövőjét (...) legalábbis Európában mindenkit, aki a fejlett társadalmak jövőjéről gondolkodik, közvetlenül érintettek augusztus utolsó napjai”. Történészként is kinyilvánítja szolidaritását: biztosítja a „Moszkvával szövetséges csapatok bevonulásának teljes dokumentációja” franciaországi kiadását⁶.

Amikor 1968 májusában megkezdődtek Párizsban a diákok tiltakozó mozgalmi, úgy fogadja a játszma kezdetét, mint olyan társadalmi események kezdetét, amelyeket a történésznek napról napra át kell élnie: a jelen megértése az analógiák és különbségek segítségével hozzájárul a múlt megértéséhez. Igyekezett jelen lenni az eseményeken, párbeszédet folytatni a diákokkal. Viszontláthattuk őt a gyűléseken, ahol akkor is elmondta véleményét, ha az nem egyezett a diákokéval. Meg akarta értetni hallgatóival, hogy a francia társadalom egészére kell figyelemmel lenni; számolni kell a fizetésemelésért folytatott sztrájkok függetlenségével, az álláspontok sokféleségével és a mozgalom nemzetközi összefüggéseivel. Igyekezett megakadályozni a veszélyes összecsapásokat, a felelőtlen tömegmegmozdulásokat és közreműködött a kényes helyzetek megoldásában (pl. amikor a „Katangaiak” kiűrtették a Sorbonne-t). 1968 szeptember 11. és 14. között Cerisy-la-Salle-ba hívott hallgatóival megtárgyalta az eseményeket, a mozgalom termékenységét és lehetséges kimenetelét. Az együttműködésen alapuló munka szükségességét hangsúlyozta abban a hosszú folyamatban, ami az intézményesüléséhez vezethet azoknak a terveknek és céloknak, amelyek – részeként annak a nagy kollektív álomnak, amely megrázta Franciaországot majd megsemmisült – megjelentek, s amelyek később csak elemeikben fognak megvalósulni. Mindazok, akik részt vettek ezen a szemináriumon, izgalmas pillanatokat éltek át, a történettudomány módszerét láthatták, amint a jelen útvesztőjében igyekezett eligazodni.

– A tanári hivatás iránti hűség

Robert Mandrou számára az 1968-as év egyben doktori védésének az esztendeje is. A diákok kérdésfeltevéseire nyitott ember most önként vetette alá magát a doktori védés klasszikus szertartásának (1968 ősze), a Sorbonne Louis-Liard termében, amely ekkor már újra hagyományos szerepét töltötte be. Már korábban elhatározta, hogy az előadóteremben, szemináriumainál szélesebb hallgatóság előtt – tanár számára igazi tűzben – is feladatot vállal. Lehet-e véletlen, hogy épp a nanterre-i egyetemet (Párizs X) választotta, ahonnan a diákmozgalom kiindult? Mindig hű maradt egyeteméhez.

Agregatióra, középiskolai tanári vizsgára, licenciátusra felkészítő kurzusokat tartott (1966 és '77 között minden évben) s közben tovább vezette szemináriumait, melyeket egy vagy több friss kutatásnak szentelt. Nem szabad megfeledkeznünk arról a két előadássorozatról, amelyeket évenként megújított, és amelyeknek témái későbbi munkáinak vázlatát jelentették. E művek: *Des humanistes aux hommes de sciences [A humanistáktól a tudósokig]* vagy *L'Europe absolutiste. Raison et raison d'État [Az abszolutista Európa. Ész és államédek]*. Bevezette a történettudományi módszertan oktatását, ami egyszerre jelentett historiográfiát és a használt fogalmak vizsgálatát, összekapcsolva mindezt a más tudományágakhoz való viszony szempontjával. Tíz-ti-

zenőt diplomamunkát irányított évente, és részt vett egy interdiszciplináris szeminárium vezetésében irodalmár kollégáival. Hírnevéhez a diákok között hozzájárult, hogy bármilyen ügyben a rendelkezésükre állt, sokan tanúsíthatják ezt ma is. Tudott kegyetlenül őszinte lenni, ugyanakkor nagyon tapintatos is; igényes volt a munkájában, de dolgozószobájának ajtaja mindig nyitva állt hallgatói előtt: olvasmányokat ajánlott, kutatásra ösztönözte őket, hozzá fordulhattak személyes problémáikkal is, amelyeket a legnagyobb diszkrécióval igyekezett megoldani.

Leikiismeretesen végezte az egyetem vezetésével járó feladatokat a kari tanácsban, különféle bizottságokban vagy az egyetem tudományos tanácsában. Ő rendelkezett 1971-től a kutatásra szánt pénzeokról, később – 1976-ban – a kutatással foglalkozó elnökhelyettesnek nevezték ki. Ezekben az években a diákok körében nagyon feszült volt a hangulat, a legkisebb incidens is erőszakhoz vezethetett: Robert Mandrou azok közé tartozott, akik rögtön a helyszínen termettek, hogy beavatkozzanak vagy megpróbálják józan belátásra téríteni a feleket. 1976-ban, amikor a jogi kar oktatóinak egy csoportja – az egyetemek államtitkárának jóváhagyásával – „kivonult”, hogy a Párizs V egyetemen folytathassa az oktatást, Mandrou látta el ideiglenesen a kar vezetését. Ezzel nehéz feladatokat vállalt és helyzetét az ellene indított sajtókampány csak nehezítette. Az ő szavaival élve „keserű, de hasznos tapasztalatokat” szerzett, s szervezői képességeinek és emberi kvalitásának köszönhetően sikerült visszacsalogatnia a jogászokat.

Robert Mandrou tevékenysége nem korlátozódott csupán a saját egyetemére. 1965 és '67 között a Jean-Moulin Klubban vezetett egy munkacsoportot, amely a francia oktatási rendszer reformjával foglalkozott. 1968-ban hasznosnak ítélte a munka eredményeinek közzétételét és azért, hogy ne sajátítsa ki azt, illetve ne is kötelezzen el senkit, Jacques-Jean Robert álneven adta ki⁷. A felsőoktatási reform törvénytervezetének előkészítéskor megbeszéléseket folytatott Edgar Faure miniszterrel és kabinetjével. Meggyőződése volt, hogy a középiskolai történelemoktatás és a történettudomány közötti szoros kapcsolatot fenn kell tartani. 1967 és '70 között részt vett az „Enseignement '70”⁸ csoport munkájában. Egyik fő inspirátora volt a „Történelem- és földrajztanítás, valamint a polgári ismeretek oktatásának célszerűsége a középfokú iskolákban” című konferenciának, amelyet a Történelem- és Földrajztanárok Társasága szervezett az Országos Tanfelügyelőséggel közösen, Sèvres-ben, 1968-ban. Ha egyensúlyt akarunk találni a tartalmatlan „pedagogizmus” és az alig modernizált *Lavisse*^{8a} között, újra kell olvasnunk a konferencia anyagát, különösen Mandrou-t, mert semmit sem vesztek aktualitásukból a szövegek⁹.

Mandrou-t a feladatok és hivatalok sokasága sem gátolta abban, hogy folytassa kutatásait és az oktatást Nanterre-ben, illetve az École pratique des Hautes Études-ben, ami számára a lélegzetvételt jelentette. Szombat délelőttönként tanítványai, párizsi és külföldi diákok (németek, kanadaiak, lengyelek), régi hallgatói, akikhez évről évre újabbak csatlakoztak Nanterre-ből, összegyűltek körülötte. Többek között ezeknek az összejöveteleknek köszönhetően született meg a *Chronique discontinue de la Fronde (1648–1652) [A Fronde szaggatott krónikája (1648–1652)]*, az *Abraham de Wicquefort*^{9a} és a *Possession et sorcellerie [Tulajdon és boszorkányság]*, az előbbi kettő 1978-ban, az utóbbi 1979-ben. De barátunk merőben más jellegű írásokat is közzétett. Írt nagyhatású cikkeket, előszavakat klasszikusokhoz, átfogó szintéziseket, részt vett

kollektív munkákban és konferenciákon. Nemzetközi hírneve nőttön-nőtt – főleg Közép-Európában – számos munkáját publikálta lengyel, magyar vagy csehszlovák folyóiratokban. *L'Europe absolutiste* című művét először németül adják ki Frankfurtban, Berlinben és Bécsben.

Ebből a gazdag életműből (50 tanulmány, rengeteg ismertetés, 7 könyv) most csak egygel, a *Des humanistes aux hommes de science* cíművel szeretnénk foglalkozni, amelyben ez a tartózkodó ember legmélyebb meggyőződéseiből tár fel egyet s mást. A mű 1968 kontextusában keletkezett. Lényegében egy összefoglaló elemzés azokról a viszonyokról, amelyek a különböző társadalmi miliókhöz kötik az értelmiségieket, és az ő társadalomban betöltött sajátos funkciójukról. Kétségtelen, hogy amikor a konklúzióban Robert Mandrou az eretnekekről ír, magáról ír: „Mint Husz János a konstanzi zsinat bírái előtt és mint mindenki, aki reformokat követel, felül (vagy kívül) helyezkedik a törvényeken, proklamálni akarva: »Az igazság győzni fog.« Szép idealista érvek a máglyával vagy a börtönnel szemben (...) mindannyian rendíthetetlennek látszó igazságok bíráiói, a fellebbezés jogának és az új igazság feltárásának követői (...) mindannyian a keresés elkötelezettjei, amiben nem lehet megállni és amely nem ismer határokat”¹⁰.

–Az utolsó terv: a francia történelmi misszió Németországban

Robert Mandrou 1973 óta tudta, hogy beteg; senkinek sem beszélt róla. Akkor jellemének és kimerültségének tulajdonítottuk hangulatváltozásait, de valójában ezek már első tünetei voltak egy súlyos betegségnek, amely lassan és elkerülhetetlenül az agy leromlásához vezetett. Fájdalmas tanúbizonysága ez a mentális és a fiziológiai szoros összefonódottságának, amely mint történelmi tény a történészek egyik fő problémája.

1973 novemberében fel kellett adnia egyik hosszútávú tervét, amelyet pedig szívügyének tekintett, és amellyel szemináriumain is foglalkozott: „A francia nemzeti érzés kialakulása és mítoszai”. A kurzusaira való felkészülés egyre nagyobb terhet jelentett neki. Azonban volt még ereje elindítani egy vállalkozást, amelyről régóta álmodott, a francia történelmi misszió létrehozását Németországban; ennek kellett előmozdítania a német civilizációra vonatkozó francia kutatások kibontakozását és lehetővé tennie, hogy a két ország kutatói közötti kapcsolatok elmélyüljenek az „európaivá válás globális interpretációjának perspektívájában”. Érdemes erre vonatkozóan újraolvasnunk *Abraham de Wicquefort et le duc August (1646–1653)* [*Abraham de Wicquefort és Ágost herceg (1646–1653)*] című cikkét, a felvilágosodást egy évszázaddal megelőző francia és német kulturális kapcsolatokról. Kitartó erőfeszítésének köszönhetően, Michel Debré^{10a} segítségével – újabb jele a szektás gondolkodásmód elutasításának – Göttingenbe utazik 1977 októberében, ahol a Max-Planck Intézet mellett végre megszületik a misszió. Ugyanebben az időben még egy – kutatói – tervének megvalósulásában reménykedett: a svábföldi parasztság helyzetének tanulmányozása a harmincéves háború elején és összehasonlítása Csehország parasztságával. Betegsége azonban egyre súlyosbodott és 1979 októberében idő előtt haza kellett térnie. Vigaszt csak az jelentett számára, hogy egyik legkedvesebb tanítványa és barátja, Étienne Françoise folytatta a megkezdett németországi munkát. Öt hónappal később betegszabadságra, majd 1981 októberében idő előtt nyugdíjba kellett mennie. Ekkor már nem táplált illúziókat betegsége kimenetelével kapcsolatban; nanterre-i

kollégái sokáig emlékezni fognak a kar búcsúztató ünnepségén erről ejtett néhány szavára. 1984 március 25-én hunyt el.

Nem tudjuk nem igazságtalannak érezni életútjának ezt a befejezetlenségét. Robert Mandrou egészen új területeket tárt fel, és erről manapság gyakran megfélemedeznek. Ő nemcsak az volt, aki Georges Duby-vel együtt elfogadtatta a mentalitástörténet fogalmát, de az elsők között igyekezett feltárni a hallgatag többség attitűdjeit, érzésvilágát a történelemben; kimutatta, hogy a társadalmi csoportok nem önmagukba zártan, hanem kölcsönös egymásra hatásban léteznek.

Újra kell olvasnunk Mandrou-t, nemcsak azért, hogy igazságot szolgáltatassunk neki, vagy mert, árnyalt, klasszikus stílusa modell lehet a történeti írásművek számára, hanem főként azért, mert még ma is sok újat nyújthat számunkra. Csak egyetlen példa: a Harz-hegység-beli kényszerű tartózkodás tudatosította benne, hogy mai helyzetünk megértésének kulcsa Közép-Európában van, bár ezt oly gyakran elfelejtjük, s hogy megértsük helyzetünket, hosszú időtávok folyamatait kell rekonstruálnunk Fehér-hegytől, vagy azon túl még messzebből. Egyik utolsó tevékenysége az volt, hogy cseh barátját, Maceket^{10b}, a huszitizmus történetét bátorította egy, franciáknak szóló Csehország-történet megírására, aminek kiadásához is segítséget nyújtott¹¹. Számára Husz János nem csak a vallástörténészek vagy a cseh értelmiség ügye volt, hanem közös örökségünk része, a minden totalitarizmussal szembeni szellemi és fizikai ellenállás szimbóluma.

Vajon elegendő volt-e ez a néhány oldal, hogy megismertessük Robert Mandrou-t az embert, a barátot, a tanárt, a tudóst? Biztosan nem. Talán később, mások bővebben rendelkezésre álló anyagok alapján máshogy fogják elhelyezni ezt az intellektuális kalandot, hangsúlyozva egy-két mulasztásunkat. Nekünk azonban válogatnunk kellett, mivel nem léphettük túl a rövid megemlékezés kereteit. Tiszteletben kellett tartanunk – iránta való hűségből és intellektuális tisztességből – személyiségének lényegi vonásait és szabályait, melyekre a Sartrouville-temetőbe őt kísérve emlékeztünk. Adjuk vissza neki a szót.

Szerette idézni a *Prédikátor könyvéből* a következő sorokat: „Mindezekből fiam intessél meg: a sok könyvek írásának nincsen vége és a sok tanulás fáradtságára van a testnek”. (Befejezés IV. 12.)^{11a} Hozzá tartozóinak kívánságára sírkövére is ezt a mondatot vészték.

Szerénység és tartózkodás jellemezte minden dolgában, mint a magánéletben is, csak egy „jó munkás” kívánt lenni. André-François Victornak, egy parasztembernek – Paul Raybaut¹² által összegyűjtött és jegyzetekkel ellátott – háború alatti levelezéséhez először írva Robert Mandrou a bizalmába fogadott minket: „André-François Victor jeles tanú: azokhoz tartozik, akik fontosabbak, mint hinnénk, akik nem szerettek a háborúról mesélni. Nekem személyes élményem ez, mert apám mindig makacsul elutasította, hogy beszéljen a maga háborújáról. Ugyanezt a reagálást látom itt, azét az emberét, aki teljesítette a kötelességét, és erről azt tartja: felesleges ezért jogokat és különleges helyet követelni. Örülnek, hogy nagyobb baj nélkül hazatértek, éjszakánként talán apokaliptikus képek gyötrik őket, de nem követelnek valamilyen különleges szerepet vagy megbecsülést. A rémálom befejeződött, többé nincs mit beszélni róla (...) André-François (...) megelégedett kimért szavakkal, amelyek azonban rosszul rejtették el nem kérdésre szánt érzelmeit. A tartózkodás mindezen emberek sajátja, talán mert úgy vélik, az érzelmek nem tartoznak a világra. Ez a felfogás az érzelmi élet elég szigorú koncepcióját takarja, amely szerint lényük privát területei

nem tartoznak semmilyen publikum elé. Ugyanez a tartózkodás – a gonddal együtt, hogy ne nyugtalanítsa hozzátartozóit – magyarázza a visszafogottságot, ahogy egyre súlyosbodó betegségéről beszél. Először nem is mond semmit. André-François a hadifogságnak és a múltnak oly tanúja, aki bennem csodálatot ébreszt. Ez a szelíd parasztember soha sem henceg, egyetlen pillanatra sem tekinti hősnek magát. Hívták, ő ment, teljesítette kötelességét.”

Jegyzetek

- * A * jelet azért voltunk kénytelenek használni, mert már az 1. szerzői jegyzet előtti szövegrészben is szerepelnek megjegyzetelendő személyek, fogalmak. (Bódy Zsombor, Vörös Boldizsár.) – Agregatio (latin): a licenciátus (l. a *d. jegyzetet) után megszerezhető tudományos fokozat. Előfeltétele néhány év középiskolai oktatás; gyakorlatilag egy országos versenyvizsga, amelynek letétele után lehet valakit középiskolai tanárrá kinevezni, vagy a felsőoktatásban alkalmazni.
- *a. Guéhenno, Jean; Marcel Guéhenno (eredeti név) (1890–1978): francia író, aki sikraszállt minden ember egyenjogúságáért, ugyanakkor védte a szellemi arisztokrácia létrehozására irányuló oktatási törekvést. 1963-tól a Francia Akadémia tagja. Jelentősek tanulmányai Micheletről, Rousseauról és kortársaikról. – Művei: *Caliban parlé [Caliban beszél]*. (1928.); *Jean-Jacques: en marge des Confessions [Jean-Jacques: a Vallomások margójára]*. I–II. k. (1948–1952.)
- *b. Marc Blochról l. Bronislaw Geremek tanulmányát e kötetben.
- *c. – Colombey-les-Deux-Églises: település Franciaországban; itt áll De Gaulle vidéki háza, a politikus itt halt meg 1970-ben: itt található sírja és emlékműve, a – Croix de Lorraine (francia): lotharingiai kereszt (kettős kereszt) – 1940-től a francia ellenálló, a háború után a gaulle-isták jelvénye; De Gaulle 1972-ben felállított emlékműve is egy hatalmas lotharingiai kereszt.
- *d. licenciátus (latin): egyetemi fokozat, a baccalaureátus után végzett tanulmányok igazolása.
- *e. Fernand Braudelről l. Jean-François Bergier tanulmányát e kötetben.
- *f. Febvre, Lucien (1878–1956): francia történész. Első jelentős munkája: *Philippe II. et la Franche-Comté [II. Fülöp és a Burgund grófság]* c. értekezése (1911). Az *Annales* c. folyóirat egyik alapítója 1929-ben. Jelentősége főként a történelelmélet és a társadalomtörténet terén igen nagy. Utóbbi más tudományágakkal összefüggésben igyekezett vizsgálni. Pl.: *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle, la religion de Rabelais [A hitetlenség problémája a XVI. században, Rabelais vallása]*. (1942.)
- *g. Estienne, Charles (1504? – 1564): francia orvos, humanista, nyomdász, könyvkiadó, a híres Estienne könyvkiadó-dinasztia tagja. 1551-ben vette fel a „királyi nyomdász” címet. *Praedium rusticum [Falusi birtok]* (1554.) c. műve sokáig a franciák kedvelt olvasmánya volt.
- *h. Francastel, Pierre (1900–1970): francia művészettörténész és művészetszociológus. Fő kutatási területe a reneszánsz volt. – Főbb művei: *Peinture et société*

[Festészet és társadalom]. (1965.); *La figure et le lieu* [Az alak és a helyszín]. (1967.)

- *i. École pratique des Hautes Études: a felsőoktatás gyakorlati iskolája Franciaországban. Alapítója Victor Duruy közoktatásügyi miniszter (1811–1894) 1868-ban. Az iskola célja, hogy az elméleti oktatást gyakorlatokkal egészítse ki. Történeti és filológiai szekcióját a Sorbonne keretei között hozták létre.
1. [...] *Entretien avec Georges Duby* [Beszélgetés G. Duby-vel]. 33–35. l.
 - 1a. Duby Georges, (1919–): francia történész, az *Annales*-iskola egyik legismertebb képviselője. Fő kutatási területének, a középkornak problémáit Duby a modern antropológia módszereivel közelíti meg, a maitól idegen kultúrát saját kontextusában akarja értelmezni. – Fő művei: *Le temps des cathedrales* [A katedrálisok kora]. (1976.); R. Mandrou-val közösen: *Histoire de la civilisation française* [A magyar kiadás címe: *A francia civilizáció ezer éve*]. (1968.)
 2. L. Febvre és H. -J. Martin, *L'apparation du livre* [A könyv megjelenése]. Paris, kiad. Albin Michel, az *Évolution de l' Humanité* [Az emberiség fejlődése] c. sorozatban, 1958, új kiad. 1971. A 9. lapon H.-J. Martin elmagyarázza ennek az együttműködésnek a feltételeit – ennek egyébként nem tudtak a végére járni.
 3. *A Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle* c. értekezés előszava.
 - 3a. Barthes, Roland (1915–1980): francia író, kritikus, szociológus, a strukturalizmus kiemelkedő képviselője. – Főbb művei: *Mythologies* [Mitológiák]. (1957.); *Elements de sémiologie* [A szemiológia elemei]. (1965.)
 - 3b. Michel Foucault-ról l. Pierre de Boisdeffre tanulmányát e kötetben.
 - 3c. Lévi-Strauss, Claude (1908–): francia filozófus, kultúranropológus, 1972-től a Francia Akadémia tagja. A strukturalizmus egyik legjelentősebb képviselője. Nevezetes kutatásait a brazíliai indiánok között végezte, főleg rokonsági rendszereiket, mitológiájukat vizsgálta. Fő kutatási területe a mítoszok keletkezése és szerkezete. – Fő műve: *Mythologique* [Mitológia]. I–V. k. (1964–1971.)
 - 3d. Geremek, Bronislaw (1932–): lengyel politikus, történész. Fő kutatási területe a középkor, különösen Párizs társadalomtörténete. – Főbb művei: *Zycie codzienne w Paryżu Franciszka Villona* [Mindennapi élet François Villon Párizsában]. (1972.); *Litosc i szubienica* [Kegyesség és akasztófa]. (1989.) – L. még e kötetben Marc Blochról szóló tanulmányát.
 - 3e. Porsnyev, Borisz Fjodorovics (1905–1972): szovjet történész. Fő kutatási területei a XVII. századi francia népi mozgalmak, valamint a harmincéves háború nemzetközi vonatkozásai voltak. – A tanulmányban említett műve: *Narodnue voszsztanija vo Francii pered Fron DOJ (1623–1649)* [Népi felkelések Franciaországban a Fronde előtt (1623–1648)]. (1948.)
 - 3f. Michelet, Jules (1798–1874): francia történész, a romantika korának jelentős alkotója. Szépirodalmi igényű művei kiterjedt forráskutatáson alapultak. – Fő műve: *Histoire de France* [Franciaország története]. I–XVII. k. (1833–1867.)
 - 3g. Goldmann, Lucien (1913–1970): francia filozófus, irodalomszociológus. A marxizmus és a strukturalizmus összeegyeztetését megkísérlő ún. genetikus strukturalizmusa szerint az irodalmi művek struktúrái megfelelnek a nagy társa-

- dalmi alakzatok struktúráinak. – Főbb művei: *Le Dieu caché [A rejtőzködő isten]*. (1956.); *Recherches dialectiques [Dialektikus vizsgálatok]*. (1958.)
4. Firenzében adták ki 1965-ben, de a készletek az árvíz során elpusztultak. A párizsi egyetem hallgatóinak egy csoportja 1969-ben sokszorosított formában újra kiadta.
- 4a. Goubert, Pierre (1915–): francia történész, fő kutatási területe a XVII–XVIII. századi Franciaország története. Fő művei: *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730 [Beauvais és a Beauvaisis 1600–1730]*. (Erről írt Mandrou 1962-ben.); *Louis XIV. et 20 millions de Français [XIV. Lajos és 20 millió francia]*. (1966.)
- 4b. Ariès, Philippe (1914–1984): francia történész, akinek fő kutatásai a közép-és koraújkori hétköznapi élet jelenségeire: az étellel és halállal szembeni magatartásformák, vagy a családdal és a gyerekekkel kapcsolatos elképzelések alakulására irányultak. – Fő művei: *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien régime [A gyermek és a családi élet az Ancien régime-ben]*. (1960.) ; *L'homme devant la mort [Az ember szemben a halállal]*. (1977.)
5. A gyűjtemény egy Mandrou által alapított *Histoire des mentalités [A mentalitások története]*. c. gyűjtemény és egy másik *Civilisations d' hier et d'aujourd'hui [Tegnap és mai civilizációk]* című gyűjtemény fúziójából jött létre; ez utóbbinál Philippe Ariès René Grousset-t váltotta fel. A vállalkozás 1974-ig élt, ekkor a Plon kiadó gazdasági okokból elhatározta beszüntetését.
6. Megjelent Párizsban, az Anthropos kiadónál. Fenti idézetek az előszóból valók, XVI. és XVII. l.
7. *Un plan pour l'Université. Du primaire au supérieur. [Terv az egyetem számára. Az elemitől a felsőfokig]*. Plon, 1968. 170. l. A Jacques-Jean Robert álnév a fő ösztönzőket kívánta felidézni: Jacques Lautmant, Jean Lecuirt, és saját magát.
8. Jacques Bourraux körül mindenfajta tudományszakon működő és különböző fokozatokkal rendelkező oktatókból létrejött csoport, amely arra vállalkozott, hogy kigondoljon egy korunknak megfelelő oktatási rendszert. Rendszeresen tartottak üléseket, és egy közlőnyt is megjelentettek. Vállalkozásukat önként hagyták abba 1973 júniusában.
- 8a. Lavissee, Ernest (1842–1922) : francia történész, a Sorbonne professzora, 1892-től a Francia Akadémia tagja. Köztársasági-patrióta szellemű munkássága nagy hatást gyakorolt a francia közgondolkodásra. – A cikk arra utal, hogy Lavissee a francia állami iskolák 7–14 éves diákjai számára írt egy történelemtankönyvsorozatot, amely mélyen befolyásolta a történelmi köztudatot.
9. A konferencia előadásai az *Historiens et Géographes* c. folyóirat különszámában jelentek meg. Mandrou előadása: 788–793. l.
- 9a. Wicquefort, Abraham de (1606–1682): holland kalandor és diplomata. A németalföldi terület (Provinces-Unies) képviselője Párizsban; 1646-tól a brandenburgi választó rezidense. 1647–1655 között Mazarin ágense a német birodalomban.
10. Paris, Ed. du Seuil, 1973. 231–232. l.
- 10a. Debré, Michel (1912–): francia politikus, 1955–1958 között a gaulle-ista szenátori csoport elnöke, 1959–1962 között miniszterelnök.

- 10b. Macek, Josef (1922–): csehszlovák történész, politikus, a huszitizmus és a reneszánsz történetének kutatója. – Fontosabb művei: *Renaissance and Reformation [Reneszánsz és reformáció]*. (1972.); *Jean Hus et les traditions hussites [Husz János és a huszita hagyományok]*. (1973.)
11. A művet 1984-ben adta ki a Fayard kiadó, R. Mandrou előszavával.
- 11a. Károli Gáspár fordítása.
12. *Les raisins sont bien beaux*. Fayard, 1977. 5–8., 9. l.

A tanulmány szerzői

- Joutard, Philippe (1935–): francia történész, az Université de Provence tanára. Cévennes-i katolikus-protestáns családból származva fő kutatási területe a kamizard felkelés története, historiográfiája és a hozzá kapcsolódó szájhagyomány. – Főbb művei: *Les Camisards [A kamizárdok]*. (1976.); *La Légende des Camisards [A kamizárdok legendája]*. (1977.); *Ces voix qui nous viennent du passé [Hangok, amelyek a múltból érkeznek hozzánk]*. (1983.)
- Lecuir, Jean: (1939–)francia történész, az Université de Paris X. oktatója. Fő kutatási területe a XVII–XVIII. század francia története. Thèse d'Etat-jának témája: Bűnök az újszülöttek ellen és az abortusz a párizsi parlament előtt a XVIII. században. – Itt közölt művük eredeti címe: *Robert Mandrou. L'itinéraire d'un historien européen du XXe siècle*. In: *Histoire sociale, sensibilités collectives et mentalités*. Paris, 1985. 9–20. l.

Robert Mandrou magyar fordításban megjelent művei

- Az Introduction à la France moderne (1500–1640) [Bevezetés a modern francia történelembe (1500–1640)]c. mű részlete. In: *Világtörténet*, 1964. l. sz. 14–22. l.
- Lucien Febvre. Egy sors - Martin Luther. (Ford.: Szilasi László.) In: *Aetas*, 1987. 3. sz. 140–144. l.
- Magas kultúra és népi műveltség a XVII–XVIII. századi Franciaországban: A ponyva-irodalom. In: *Századok*, 1970. l. sz. 118–125. l.
- Rákóczi emlékiratai. (Ford.: Veress Éva.) In: *Világosság*, 1976. 6. sz. 340–342. l.
- Társadalomtörténet és a mentalitások története. (A Nouvelle Critique interjúja.) In: *Valóság*, 1972. 3. sz. 102–103. l.
- Az újkori Franciaország. – A mai Franciaország. XIX–XX.század. (Ford.: Pataki Pál.) In: *Georges DUBY-ROBERT MANDROU: A francia civilizáció ezer éve*. Bp. 1975. 207–532. l.

Fordította és a bibliográfiát összeállította: Schneller Dóra
A fordítást ellenőrizte: Bódy Zsombor, Boros Krisztina
A szerzői jegyzetapparátust kibővítette:
Bódy Zsombor, Vörös Boldizsár